

Сергій Володимирович Кушнар'єв,
кандидат педагогічних наук, старший науковий співробітник
наукової лабораторії з проблем психологічного забезпечення
та психофізіологічних досліджень Навчально-наукового інституту
заочного та дистанційного навчання Національної академії
внутрішніх справ МВС України, м. Київ, Україна,
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8474-9876>, e-mail: ksv_8@ukr.net

Теоретичні підходи до психологічної експертизи у справах за позовами про відшкодування моральної шкоди

Sergey Kushnarev

Theoretical Approaches to Forensic Psychology Analysis in Cases of Claims for Compensation for Moral Harm

Анотація. Висвітлено теоретичні підходи до проведення психологічної експертизи у справах за позовами про відшкодування моральної шкоди. Аргументовано наукову позицію, за якою для виявлення моральних страждань людини достатньо класичних психологічних методів і методик. Акцентовано увагу, що діагностику моральних страждань людини можна здійснювати саме на ґрунті методичній основі.

Ключові слова: психологічна експертиза, психічний стан, моральна шкода, моральні страждання, психодіагностика.

Abstract. Theoretical approaches to conducting forensic psychology in cases of claims for moral harm compensation are highlighted. Scientific position is argued, according to this position classical, psychological methods and techniques are enough to detect moral suffering of a person. Emphasis is placed on the fact that diagnosis of human moral suffering can be carried out on established methodological basis.

Keywords: psychology analysis, mental state, moral harm, moral suffering, psychodiagnostics.

Психологічна експертиза у справах за позовами про відшкодування моральної шкоди є одним з нових і надзвичайно актуальних напрямів досліджень. На відміну від відшкодування матеріальної шкоди, відшкодування моральної шкоди є порівняно новим інститутом у цивільному праві України.

Нормативного визначення поняття «моральна шкода» цивільне законодавство України не містить. За всі роки незалежності український законодавець так і не спромігся розробити формулу, за допомогою якої можна було б обґрунтовано розрахувати компенсацію моральної шкоди. Усе, що ми маємо станом на сьогодні,— це розмите поняття моральної шкоди та кілька статей

Конституції й Цивільного кодексу України, що встановлюють право на її відшкодування та підстави відповідальності за її завдання [1].

Водночас, згідно зі ст. 23 Цивільного кодексу України, особа в будь-якому разі має право на компенсацію моральної шкоди.

Зазначимо, що сама по собі моральна шкода — це втрати немайнового характеру, але головна проблема полягає в тому, що її потрібно виразити грошовою сумою. При цьому, як ми зазначали, законодавець не встановив жодних орієнтирів для її обчислення, навіть верхньої чи нижньої межі такої суми. Тому для обґрунтування суми грошової компенсації за моральну шкоду залишається використовувати висновок психологічної експертизи.

Відповідно до ст. 105 Цивільного процесуального кодексу України призначення експертизи є обов'язковим за клопотанням хоча б однієї зі сторін, якщо у справі необхідно встановити психічний стан особи.

У розвиток цієї думки варто звернути увагу на те, що найчастіше під час судового розгляду такої категорії справ доказом завдання моральної шкоди є твердження позивача про перенесення ним фізичних або моральних страждань. Однак до описання позивачем своїх страждань слід ставитися як до гіпотези: воно може цілком відповідати дійсності, відповідати частково або геть від неї відрізнятись.

Це також стосується і свідків переживань конкретної людини. Свідки можуть лише припускати психічні стани, оскільки вони спостерігають зовнішні прояви емоцій, які зазвичай краще за інші емоційні компоненти піддаються свідомому контролю, отже,— не завжди однозначно відповідають внутрішньому стану. У цьому зв'язку призначення та проведення психологічного експертного дослідження психічного стану потерпілого дає змогу отримати інформацію, яку неможливо здобути іншими способами. Так, у процесі психологічного обстеження спеціаліст-психолог може виявити стрес-фактори, психотравму, моральні страждання, які складають предмет моральної шкоди.

Як свідчить практика, заперечити твердження людини про пережиті нею страждання складно, оскільки переживання є тим суб'єктивним досвідом, який має лише сам індивід. До того ж судді не є фахівцями в питання визначення ступеня фізичних

і моральних страждань, пов'язаних з індивідуальними особливостями особи, якій завдано шкоду.

Важливо розуміти, що психологічна експертиза встановлює ті особливості психічної діяльності й такі їх прояви в поведінці особи, які мають юридичне значення й певні правові наслідки. А головним завданням психологічної експертизи є визначення в підекспертної особи: індивідуально-психологічних особливостей, рис характеру, провідних якостей особистості; мотивів чинників психічного життя і поведінки; емоційних реакцій і станів; закономірностей перебігу психічних процесів, рівня їх розвитку й індивідуальних властивостей [2, с. 24].

Нагадаємо, що моральну шкоду, завдану потерпілому, складають фізичні та моральні страждання, які мають різну природу. До фізичних належать фізичний біль і функційні розлади організму, до моральних — психологічні (психічні) переживання (страх, сором, приниження, почуття неповноцінності та ін.).

Водночас, за відсутності точних критеріїв грошового вираження (приміром, душевного болю, спокою, честі, гідності особистості), моральну шкоду неможливо відшкодувати в повному обсязі. Будь-яка компенсація моральної шкоди має суто умовний вираз, а тому не може бути адекватною справжнім стражданням, адже неможливо визначити еквівалент утрати здоров'я, відшкодувати почуття страху, відчаю, болю тощо.

Безумовно, ступінь моральних страждань для кожної людини індивідуальний. Та сама подія в когось може викликати нервовий зрив, інші сприймуть її більш спокійно. В індивідуальному сприйнятті подій і полягає специфіка моральних страждань як юридичного факту, ступінь яких і належить визначити суду.

Чинник глибини емоційних або фізичних страждань і чинник погіршення здібностей потерпілого є провідними в обґрунтуванні й визначенні розміру моральної шкоди. Із урахуванням цього, узявши за основу такі характеристики, як глибина та тривалість змін психічної діяльності, А. М. Калініна виокремила чотири ступеня психічної шкоди: легкий, помірний, тяжкий і особливо тяжкий. Легкому ступеню психічної шкоди відповідають короточасні психічні стани нехворобливого рівня, незначні (неглибокі) зміни психічної діяльності. Помірний (середній) ступінь характеризується непатологічним станом, значними змінами

психічної діяльності на не менш ніж двох рівнях реагування (психічному, фізіологічному, поведінковому, особистісному), тривалістю переживань або негативних змін від 1 до 6 місяців. До тяжкого ступеня психічної шкоди належать значні зміни психічного стану, що переходять у межовий, тривалістю понад 6 місяців, а також такі непатологічні стани, як особистісна криза. Особливо тяжкий стан супроводжують виражені психічні порушення, зокрема хронічні й незворотні зміни психічної діяльності [3].

Психолог цілком здатний виявити моральні страждання: для цього він має арсенал психодіагностичних методів і методик сучасної психології.

Змістовний аналіз можливостей методичного арсеналу сучасної практичної психології свідчить, що з усього розмаїття наявних діагностичних засобів для виявлення моральних страждань у людини достатньо класичних психологічних методів і методик.

Наприклад, для виявлення підвищеної тривожності внаслідок моральних страждань доцільно використовувати тест Спілбергера-Ханіна, для виявлення особистісних порушень (як чинника моральної шкоди) варто застосовувати кольоровий тест М. Люшера в адаптації Л. М. Собчик, для виявлення особистісних цінностей, уражених внаслідок моральних страждань, можна скористатися опитувальником М. Рокича, для виявлення моральних страждань і нервово-психічного напруження цілком інформативним є опитувальник Т. А. Немчина, для виявлення посттравматичного стресового розладу можна послуговуватися методикою ПТСР, травматичний стрес можна виявити за допомогою опитувальника І. О. Котенева, і все згадане — доволі незначна частка наявних психодіагностичних методів і методик.

Отже, діагностику моральних страждань людини можна здійснювати саме на усталеній методичній основі.

Водночас зазначимо, що для обґрунтування вимог компенсації моральної шкоди необхідно виявити всі наявні моральні страждання, а для цього не існує єдиної універсальної методики. Відповідно, щоби виявити всі моральні страждання та правильно обґрунтувати вимоги до компенсації моральної шкоди, психолог повинен добре знатися на сучасних методах і методиках психодіагностики.

Перелік джерел посилання

1. Желтухин Е. Как определить размер морального ущерба. *Судебно-юридическая газета*. 21.11.2011. № 113. URL: <https://sud.ua/ru/news/publication/38720-kak-opredelit-razmer-moralnogo-yshherba> (дата звернення: 30.01.2022).
2. Науково-методичні рекомендації з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень : затв. наказом Мін'юсту України від 08.10.1998 р. № 53/5 (зі змін та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98#Text> (дата звернення: 30.01.2022).
3. Калинина А. Н. Теоретические и методические основы судебной психологической экспертизы по делам о компенсации морального вреда : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Москва, 2006. 28 с.

Ганна Віталіївна Левчук,

старший судовий експерт Київського НДІСЕ Мін'юсту України,

м. Київ, Україна,

e-mail: hanna.levchuk@kndise.gov.ua

Аналіз прийняття висновків судово-психологічної експертизи у справах щодо відшкодування моральної шкоди як доказу в судовій практиці

Hanna Levchuk

Adoption Analysis Conclusions of Forensic Psychology Analysis in Cases of Compensation for Moral Harm as Evidence in Judicial Practice

Анотація. Кількість призначень судово-психологічних експертиз в Україні у справах щодо відшкодування моральної шкоди з кожним роком зростає. Однак висновок експерта суди приймають не в повному обсязі, а в частині орієнтовного розміру моральної шкоди. Тому існує нагальна потреба перегляду процедури розрахунку орієнтовного розміру відшкодування моральної шкоди.

Ключові слова: судово-психологічна експертиза, моральна шкода, орієнтовний розмір моральної шкоди.

Abstract. Number of forensic psychological evaluation appointments in Ukraine in cases of compensation for moral harm is growing every year. However, courts do not accept the expert conclusion in full, but in terms of approximate amount of moral harm. Therefore, there is an urgent need to review the procedure for calculating the approximate amount of compensation for moral harm.

Keywords: forensic psychology analysis, moral harm, estimated amount of moral harm.

Судово-психологічні експертизи у справах щодо відшкодування моральної шкоди, що перебувають у провадженні органів досудового розслідування чи суду, вирішують питання ступеня, динаміки особливостей зміни психічної діяльності потерпілого/позивача в контексті обставин і визначають орієнтовний розмір відшкодування моральної шкоди, завданої потерпілому/позивачу у справі [2].

Однак складання висновку експерта — це тільки проміжний етап, завершальним етапом виступає вивчення та аналіз даного висновку судом. Суд оцінює докази за своїм внутрішнім переконанням, що ґрунтується на всебічному, повному, об'єктивному та безпосередньому дослідженні наявних у справі доказів. Жодні докази не мають для суду заздалегідь встановленої сили. Суд оцінює належність, допустимість і достовірність кожного